

# KRITISK TEORI SOM RADIKAL KRISETEORI:

## Kurz, Krisis og Exit! om værdikritik, kapitalismens krise og sammenbrud

Af Mikkel Bolt og  
Dominique Routhier

**Er krisen og de folkelige protester begyndelsen på enden af den neoliberale kapitalisme eller er det en grundlæggende krise i den kapitalistiske produktionsmåde? Artiklen præsenterer den værdikritiske debat med udgangspunkt i Robert Kurz værker og tidsskrifterne *Krisis* og *Exit!*.**

“Den *egentlige skranke* for den kapitalistiske produktion er *kapitalen selv*.”

Karl Marx<sup>1</sup>

“It’s after the end of the world. Don’t you know that yet?”

Sun Ra<sup>2</sup>

**D**e voldsomme protester i Ukraine og i Bosnien i februar 2014 synes at bekræfte den franske filosof Alain Badious idé, om at vi siden 2011 har befundet os i optøjernes tidsalder (*les temps des émeutes*).<sup>3</sup> Finanskrisen, der brød ud i 2008, er den umiddelbare baggrund for den nye protestcyklus, der har bevæget sig diskontinuert fra Sydeuropa til Nordafrika og tilbage til Sydeuropa og videre til USA og Canada og tilbage til Nordafrika og Mellemøsten til Sydamerika og videre. Tilsammen synes protesterne at udgøre begyndelsen på en overgang, et historisk brud, hvor det neoliberale hegemoni udfordres eller i det mindste ikke, som det var tilfældet i de foregående 30 år, står uimodsagt, men forsøges afvist. Selvom protesterne antager forskellige former, alt efter om de finder sted i Cairo, Istanbul eller Sao Paolo, og selvom parolerne naturligvis har lokale karakteristika, så er protesterne tydeligvis knyttet sammen som lokale udtryk for en mere omfattende krise, der har ramt verdensøkonomien.

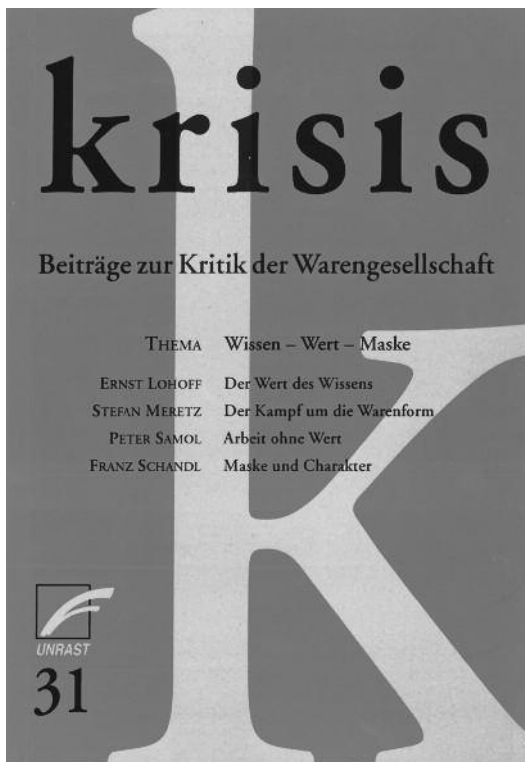
Krisen og protesterne, der blot synes at sprede sig og danner et diskontinuert net af desperation og modstand, hænger sammen og udgør et eller andet form for hele, spørgsmålet er, hvordan vi skal forstå dem, hvad er det udtryk for? Hvad er det for en krise, vi er konfronteret med? Hvor dybt stikker den? Er vi konfronteret med begyndelsen på afslutningen af den neoliberale kapitalisme? Er der ved at ske et skifte fra en amerikansk domineret epoke til en periode, hvor Kina bliver den dominerende kraft i verdensøkonomien? Eller er der snarere tale om en grundlæggende krise i den

kapitalistiske produktionsmåde? Spørgsmålene hober sig op, og det er nødvendigt med en analyse af de omfattende strukturelle transformationer, der er ved at finde sted.

Parallelt med krisen og de nye protester er der begyndt at finde en genaktivering af marxismen sted. Badiou og den slovenske kulturkritiker Slavoj Žižeks stort anlagte kommunisme-seminarer, der har fundet sted i bl.a. London, Berlin og New York siden efteråret 2008 og trukket fulde huse overalt, er det oplagte eksempel på denne genaktivering af marxismen.<sup>4</sup> Finanskrisen og protesterne kalder naturligvis på kritiske analyser, der kan adressere de strukturelle transformationer, som er ved at finde sted. Analyser der kan redegøre for krisens årsager hinsides de cirkulerende *blame-game*-agtige repræsentationer – det er de grådige bankfolks skyld, det er den amerikanske middelklasses skyld, det er grækernes skyld etc. Både Badiou og Žižek har skrevet bøger om de igangværende processer, ingen af dem leverer dog en egentlig marxistisk analyse af krisen og den kapitalistiske produktionsmådes aktuelle problemer, begge forbliver de på et henholdsvis mere filosofisk og kulturkritisk niveau og udfærdiger snarere en art ideologikritik af neoliberalismen. Hvis vi skal kombinere kritik af den politiske økonomi med revolutionær kommunisme, økonomikritik med antikapitalisme skal vi andre steder her. Den italienske filosof Antonio Negri er naturligvis engageret i et sådant arbejde, men Negris voldsomme optimisme – enhver ændring i kapitalens sammensætning er altid et udtryk for multitudens konstitutive kraft, det nye immaterielle arbejde overflødiggør kapitalens mediering af multitudens evne til samarbejde og kreativitet etc. – synes ikke at tage højde for krisen og den voldsomme destruktion, den fører med sig.<sup>5</sup> Negris optimistiske vitalisme fremstår ikke umiddelbart oplagt som prisme for forståelse af optøjernes tidsalder og krisen. Men der er heldigvis også andre, mindre upåagtede skikkelser, vi kan trække veksler på i den nød-

vendige radikale kritik af kapitalismen og dens nuværende akkumulationsregime. Den såkaldte værdikritik, på tysk Wertkritik, er et godt sted at starte en sådan analyse. Værdikritikken er et forsøg på at forstå de fundamentale mekanismer, der styrer det moderne kapitalistiske samfund. Marx og hans kritik af den politiske økonomi er selvfølgelig værdikritikkens udgangspunkt, men værdikritikken trækker også veksler på den kritiske teori i skikkelse af tænkere som Horkheimer og Adorno, der udfoldede en omfattende og pessimistisk neo-marxistisk ideologikritik af de nye former for social kontrol, der dukkede op i løbet af 1930'erne og efter Anden Verdenskrig. Derudover placerer værdikritikken sig i direkte forlængelse 1970'ernes kapitallogik, som gik i rette med såvel den 'borgerlige videnskabs' ideologiske forestilling om det kapitalistiske samfunds kategorier som eviggyldige som den historiske materialismes opfattelse af dem som gyldige for hele historien. Kapitallogikken udgjorde på mange måder selv et forsøg på at fortsætte og opdatere den kritiske teori i begyndelsen af 1970'erne.<sup>6</sup> Denne bestræbelse på at fortsætte den kritiske teoris analyse af kapitalen som "en global social proces", som Adorno kalder det, har værdikritikken arvet.

I forlængelse af den kritiske teori og kapitallogikken er værdikritikkens udgangspunkt for en kritisk analyse af det kapitalistiske samfund ikke forestillingen om klassekamp, men derimod Marx' analyse af fremkomsten af en ny form for dominans, hvor mennesket underordnes upersonlige strukturelle imperativer. Det er Marx's økonomikritik, "afsløringen af det moderne samfunds økonomiske bevægelseslove", værdikritikken vil opdatere. Det vigtige er således produktionen af en negativ kritik af det kapitalistiske samfund ikke arbejderklassens kamp mod borgerskabet. Det vil sige marxismen som økonomikritik og ikke som politisk projekt, hvor det drejer sig om arbejderklassens frigørelse. En opdatering af den kritik af de økonomiske kategorier, som



*Krisis. Kritik der Warengesellschaft og Exit! Krise und Kritik der Warengesellschaft er værdikritikkens vigtigste tidsskrifter. Krisis begyndte under navnet Marxistische Kritik i midten af 1980'erne, men skiftede navn i 1989.*

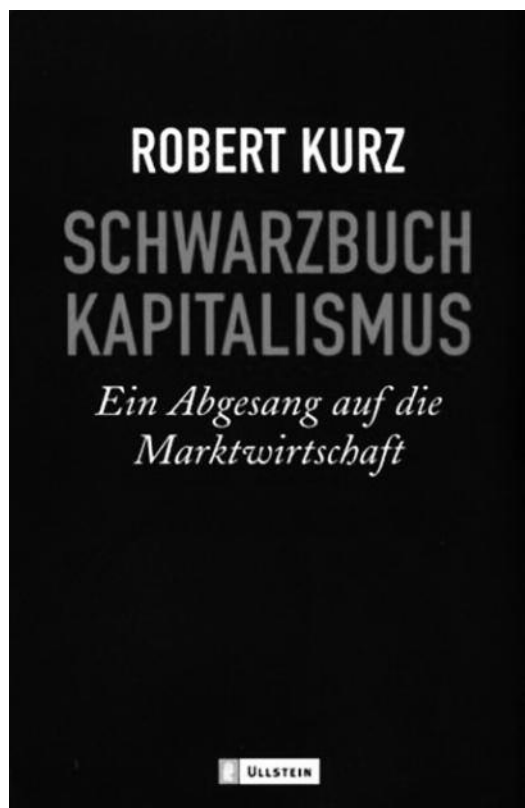
Marx gav sig i kast med i *Kapitalen og Grundrids*. En kritik af, hvorledes bytteværdiformerne optræder samfundsmæssigt som abstraktioner, der styrer de samfundsmæssige processer.

Værdikritikkens vigtigste miljøer er de to tyske tidsskrifter *Krisis. Kritik der Warengesellschaft* og *Exit! Krise und Kritik der Warengesellschaft*; den sidste er en udbrydergruppe fra det første tidsskrift.<sup>7</sup> *Krisis* startede ud under navnet *Marxistische Kritik* i midten af 1980'erne, men skiftede navn i 1989 og pointerede dermed kritik af meget af det, der almindeligvis går under betegnelsen marxisme og pegede på det, der er gået hen og blevet det gennemgående fokus i gruppernes arbejde, nemlig en radikal teori om kapitalismens iboende tendens til

sammenbrud, der tager form af en stadig større eksklusion af arbejdere som følge af den såkaldte mikro-teknologiske revolution. Selvom værdikritikken diagnosticerer en systemkrise – kapitalens seneste omstrukturering tager form af en automatisering af produktionsprocessen, der overflødiggør flere og flere mennesker fra produktionen af merværdi – udmærker den sig ved et konsekvent antipolitisk greb, der er ikke noget proletarisk program, der er ikke nogen politisk plan – hverken i nogen af Marx' bøger eller i værdikritikken selv – for, hvordan frigørelsen skal finde sted. Analysen er en kritisk analyse af den kapitalistiske produktionsmådes grundlæggende kategorier: vare, værdi, penge og arbejde. At Marx således forsøgte at forbinde sin kritik af kapitalen med den på det tidspunkt fremdukkende arbejderklasse og forsøgte at teoretisere denne som historiens subjekt, som proletariatet, der skulle ophæve kapitalen og gøre en ende på udbytningen, omgøre kapitalens tilegnelse af frugterne af arbejderklassens arbejde, var en 'fejl', et udslag af de historiske omstændigheder, som værdikritikken retter op på. Den efterfølgende historiske udvikling har ifølge værdikritikken hinsides enhver tvivl synliggjort, at arbejderklassen er en intern del af den kapitalistiske produktionsmåde og derfor ikke udgør nogen udfordring af denne. Gennem arbejderbevægelsen har arbejderklassens kæmpet for anerkendelse *inden for* kapitalismen og altså ikke for at ophæve denne. Arbejderbevægelsens klassekamp var en intern konkurrence inden for kapitalismens kategorier. Det er med andre ord nødvendigt at historisere Marx og foretage en bevægelse ud af marxismen. Kun sådan er det muligt at genetablere økonomikritikken som en radikal kritik af kapitalismen. Emancipationen kan ikke længere projiceres ud i en abstrakt forestilling om proletariatet som revolutionært subjekt, men må derimod knyttes til en forståelse af kapitalismens som et dybt irrationelt system, hvis fortsatte eksistens nødvendigvis vil føre til et civilisatorisk

sammenbrud. Det handler således ikke om at fordele rigdommen anderledes, men om en ændring af værdiproduktionen.

Værdikritikken er således i modsætning til ikke blot den etablerede vesteuropæiske arbejderbevægelse og dens forskellige filosofiske udtryk, der kæmper for en anden fordeling af de samfundsmæssige goder og forsøger at lægge bånd på kapitalens sumpede grådighed, men også til den selvforståelsesmæssigt revolutionære marxisme, der vil revolutionere kapitalismen gennem en socio-materiel omkalfatring, hvor ejerskabet over produktionsmidlerne går fra borgerskabet til proletariatet. Værdikritikken betragter proletariatet som en integral del af den kapitalistiske produktionsmåde, det er en post-proletarisk kritik, værdikritikken producerer, hvor det er kapitalismen selv, der bryder sammen. Som også (dele af) kapitallogikken argumenterede for, mener værdikritikken, at kapitalen har en iboende tendens til sammenbrud. Kapitalens ekspansive logik indeholder sine egne indre skranker og modsigelser. I takt med udviklingen af den kapitalistiske produktionsmåde udtømmes mulighederne for ekspansion, og det levende arbejde, der er udgangspunktet for skabelsen af merværdi, erstattes af maskiner og teknologi. Jagten på profit tvinger kapitalisterne til hele tiden at forsøge at erstatte arbejdere med mere avanceret teknologi, hvorved den nødvendigvis ekskluderer den eneste kilde til merværdi. For Kurz og co. udgør den tredje industrielle revolution denne grænse. Med computeren og mikroelektronik kastes flere og flere arbejdere ud af kapitalens metabolisme, de ekskluderes og bliver overflødige for den kapitalistiske produktion. Produktiviteten øges så markant med den tredje elektroniske revolution, at produktionen af merværdi ikke længere kan stige, men nødvendigvis vil falde. Det betyder dog ikke, at kapitalismen dermed blot ophæver sig selv ifølge værdikritikken, det destruktive potentiale i sammenbruddet er uendeligt, derfor er kritikken af den kapitalistiske produktionsmåde og dens



*Robert Kurz (1943-2012) Tysk marxistisk filosof, journalist og forfatter. Medstifter af de to værdikritiske tidsskrifter Krisis og Exit!. Hans vigtigste bog er Schwarzbuch Kapitalismus fra 1999, der betragtes som værdikritikkens hovedværk.*

samfundsformer helt afgørende. Kun et brud med de fundamentale kategorier som økonomi, politik, vare og lønarbejde, med andre ord de fetichkategorier værdiformen skaber, kan gøre en ende på kapitalismen.

Hele vejen igennem har den ledende figur i miljøet været Robert Kurz, der først spillede en hovedrolle i *Krisis*-gruppen, der blandt andre også inkluderer Ernst Lohoff og Norbert Trenkle, men som så siden brød med denne gruppe og grundlagde tidsskriftet *Exit!* i 2004 sammen med en lille gruppe medlemsmænd fra *Krisis*, bl.a. Roswitha Scholz og Anselm Jappe.<sup>8</sup> Kurz var en særdeles produktiv forfatter, og han nåede at skrive 14 bøger og et utal af artikler og kommentarer fra 1991 til 2012, hvor han døde 68 år gammel som følge af en operationsfejl. Der er endnu ikke blevet oversat nogen bøger af Kurz til engelsk.<sup>9</sup> Men flere af hans bøger er til gengæld oversat til spansk og fransk.<sup>10</sup> Kurz har konsekvent – i stil med andre tidligere revolutionære samfundskritikere som Amadeo Bordiga, Guy Debord og Jacques Camatte – holdt sig på afstand af den akademiske verden og dens særlige politiske og marxistiske retorik.<sup>11</sup> Bl.a. derfor har han ikke nydt den samme opmærksomhed som eksempelvis Marx-specialisten og matematikeren Michael Heinrich, der er professor på Freie Universität i Berlin, for ikke at sige de to Frankfurter-skole-arvinger, Alex Honneth eller Jürgen Habermas, der i forlængelse af hinanden har været direktører for Institut für Sozialforschung i Frankfurt, men Kurz brød delvist ud af undergrunden i Tyskland, da han i 1999 udgav bogen *Schwarzbuch Kapitalismus*, der er en detaljerig kritisk historie om kapitalistisk modernisering og dens voldsomme konsekvenser.<sup>12</sup> *Die Zeit* bragte således to anmeldelser af bogen, og den ene af dem karakteriserede bogen som den vigtigste udgivelse på tysk i ti år.<sup>13</sup> Kurzs komplicerede skrivestil og svært (selv)kritiske behandling af andre marxistiske og postmarxistiske tænkere har dog betydet, at han aldrig har fået et egentligt offentligt gennembrud i Tyskland eller andre steder. Hans tekster er ofte meget komprimerede og fyldt med direkte eller indirekte kritik af andre nulevende politiske filosoffer. Denne kritik kan tendere til at tage overhånd i Kurz og antage en karakter af

venstre-radikalistisk dømmesyge, hvor det kun er Marx og Adorno, der slipper nogenlunde helskindet forbi Kurz' sylespidse pen, og selv de to forbilleder får i den grad også på puklen, fordi de ikke gik hele vejen i den radikale kritik af det kapitalistiske samfunds kategorier. Af nulevende filosoffer er det interessant nok stort set kun den italienske filosof Giorgio Agamben, som Kurz har noget tilovers for, ellers får alle de toneangivende politiske navne fra Badiou til Negri til Žižek på puklen.

Nogen af dem, Kurz er mest kritisk over for, er naturligvis de tænkere, som han faktisk har noget til fælles med, som føromtalt Michael Heinrich, der også er knyttet til den nye Marx-læsning, der fandt sted i 1970'erne blandt Adorno-elever og andre tyske marxister. Heinrich er engageret i en omfattende Marx-eksegese og læser Marx' økonomikritik som en ikke-gennemført videnskabelig revolution mod den klassiske politiske økonomi.<sup>14</sup>

Ifølge Heinrich er Marx' kritik af den politiske økonomi en monetær værditeori. Heinrich er en repræsentant for den såkaldte værdiformsanalyse, der også inkluderer blandt andre den engelske filosof Chris Arthur, der understreger i hvor høj grad Marx trak veksler på Hegels historiefilosofi og anvendte den i sin analyse af vareformen og den proces af reel abstraktion, som skaber kapitalen som et selvaktualiserende hele.<sup>15</sup> Miljøerne omkring *Krisis* og *Exit!* er således en del af en mere omfattende Marx-revision, der har fundet sted inden for de seneste årtier. Men den eneste, som Kurz og de andre værdikritikere reelt anerkender som en vigtig dialogpartner, er den tysk-amerikanske filosof og historiker Moishe Postone, der har udviklet en kapitalisme-analyse, der bærer mange fællestræk med den radikale kritik, som *Krisis* og *Exit!* har gang i. Postones bog, *Time, Labour and Social Domination: A Reinterpretation of Marx's Critical Theory*, analyserer således, hvorledes værdi og kapital er kategorier, som strukturerer og medierer de sociale forhold.<sup>16</sup> Po-

stone distancerer sig således også fra traditionelle fortolkninger af Marx og fokuserer på de quasi-objektive sociale medieringer som værdi og arbejde, der udgør en særlig form for dominans, som strukturerer produktionsprocessen i kapitalismen. Postone ender således også med en kritik af arbejdet, men hans teori er ikke kendetegnet ved den samme betoning af krise som de tyske værdikritikere omkring *Krisis* og *Exit!*. Et tema som også har givet anledning til intense diskussioner mellem Kurz og Heinrich.<sup>17</sup>

### Den kategoriale kritik

Værdikritikkens ærinde er altså overordnet at kortlægge vareøkonomiens objektive grænser, og fremsætte en kritik af kapitalismens fundamentale kategorier, nemlig vare, værdi, penge og arbejde. Første moment i en kritik af de basale kategorier for det kapitalistiske samfund beror på, at kategorier som vare, værdi, penge, arbejde overhovedet gøres til genstand for opmærksomheden. Så banalt som dette kan lyde, er det dog langt fra nogen selvfølge, hverken i dagligdagen eller i den kritiske analyse af kapitalismen. Det forekommer snarere den 'sunde menneskeforstand', for nu at kokettere med Hegel, at sådanne kategorier, såfremt de overhovedet reflekteres som kategorier, er naturgivne, og/eller fornuftige samfundsskabte konventioner til regulering af det sociale samkvem. Kun sjældent stilles der spørgsmålstegn ved disse kategorier selv. Så tilsyneladende simple kategorier som værdi og arbejde tenderer altså mod at præsentere sig som transhistoriske og uforanderlige ontologiske kategorier, som derved gør krav på at være *absolutte* forudsætninger for den kritiske tænkning overhovedet.

Værdikritikken er et forsøg på at komme ud over en sådan forståelse af de kapitalistiske fænomener: "Den første vanskelighed for en kategorial kritik af kapitalismen består altså i at fravriste disse kategorier deres status af stum selvfølgelighed, gøre dem eksplicite og derved overhovedet mulige at



*Geldkrise ohne Wert. Forsiden på en af Kurz sidste udgivelse, udgivet i 2012.*

kritisere.”<sup>18</sup> Dette er al væsentligt værdikritikkens centrale ærinde; at italesætte det kapitalistiske samfunds "stumme forudsætninger", som Kurz kalder dem, begyndende med, som Marx i *Kapitalen*, den tilsyneladende mest almindelige og dagligdags ting i det kapitalistiske samfund overhovedet, nemlig varen (og dennes værdiindhold). Ifølge Kurz var Marx' kritik af kapitalismen da også allerede ment som en kritik af de i kapitalismen forefundne kategorier for tænkningen. Marx' kritiske projekt var netop at tilbagevise nationaløkonomiens opfattelse af de økonomiske kategorier som naturgivne og fornuftige, for deroverfor at påvise at disse blot var de tingsliggjorte udtryk for den sociale samfundsmæssige dynamik. Men denne Marx' kategoriale kritik af det kapitalistiske system var på den anden side ledsaget af en forestilling om klassernes indbyrdes modsætningsforhold. Marx

så som bekendt selv sin egen største teoretiske bedrift i, som den første at have påvist at profitten ikke opstår ud af den rene luft som ved trylleri, men derimod kan føres tilbage til selve det sociale udbytningsprincip, der er en forudsætning for den kapitalistiske produktions- og akkumulationsproces. Som sådan udgjorde arbejderklassen (den udbyttede klasse) og kapitalistklassen (udbytterklassen) den grundlæggende antagonisme i det kapitalistiske samfund. Denne dobbelt-hed i spørgsmålet om det kapitalistiske herredømmes karakter har givet anledning til divergerende opfattelser inden for den marxistiske tradition, der typisk set har betonet henholdsvis tingsliggørelsen eller klasseantagonismen som det vigtigste udgangspunkt for en kritik af kapitalismen. Men, ifølge Kurz, er disse teoretiske uoverensstemmelser ikke blot et spørgsmål om, hvorledes Marx er blevet fortolket, men derimod et slags immanent skizofrent aspekt af Marx' egen teoribygning. Vi har ifølge Kurz således at gøre med en "dobbelt Marx": "Derved har vi på en gang med en 'eksoterisk' (udadvendt, let forståelig) og med en 'esoterisk' (kategorisk tænkende, svært tilgængelig) Marx at gøre."<sup>19</sup> Denne sondring mellem en *esoterisk* Marx – som er den Marx, der i sit 'modne' livs hovedværk, *Kapitalen*, udvikler en kritik af den politiske økonomi baseret på en indsigt i vareformens hemmeligheder og "metafysiske spidsfindigheder" (Marx), og deroverfor den blot *eksoteriske* Marx, som er klassekampens og arbejderpartiernes Marx, bliver grundlæggende for den opfattelse, som også kendetegner værdikritikkens kritiske teori-dannelse, at fetich-kritikken skulle være nøglen til at forstå Marx' kritik af det kapitalistiske system. Det er nøglen til Marx' økonomikritik, og det er den Kurz tager op.

Kurz og værdikritikken vender således tilbage til Marx og hans forsøg på at skabe en radikal økonomikritik, men er nødsaget til at overskride Marx. Marx udfoldede ganske vist en radikal kritisk analyse af kapitalen, men han forsøgte samtidig igennem hele sit

forfatterskab at fremskrive den på det tidspunkt fremvoksende arbejderbevægelses revolutionære potentiale. Det er ifølge Kurz en alvorlig fejl. For dermed forfølger Marx ikke den radikale kritik af kapitalens kategorier, som han selv skaber mulighedsbetingelsen for, men affirmerer i stedet blot en side af det borgerlige samfund, nemlig arbejderklassen. Marx gjorde dermed arbejdet til den positive antitese til kapitalen. Helt galt gik det så med marxismen efter Marx, der betragtede kapitalens fundamentale kategorier som positive definitioner på objektive sagsforhold, med andre ord marxismen suspenderede kritikken af kapitalens grundformer som arbejde og vare og benyttede sig af dem i kampen om indretningen af det kapitalistiske samfund. Derfor er værdikritikken stærkt kritisk over for arbejderbevægelsen og marxismen i dens forskellige udformninger, og kun Marx' økonomikritik, som den blev udfoldet i *Kapitalen*, *Grundrids* og i *Bidrag til kritik af den politiske økonomi*, får lov til at stå som udgangspunktet for formuleringen af en radikal samfundskritik.

## Kritik af varen

Ifølge Kurz og den værdikritiske skole er marxismen altså død, men Marx' økonomikritik kan fungere som afsæt for en kritisk analyse af det kapitalistiske samfunds grundkategorier. Derfor følger Kurz Marx og begynder fetich-kritikken i en analyse af varen. En vare forekommer, som Marx påpeger det, at være en ganske simpel og triviel ting. Men analysen af den viser, at den i virkeligheden er fuld af "metafysisk spidsfindighed og teologiske nykker".<sup>20</sup> I bogen *Les aventures de la marchandise*, som er en introduktion til værdikritikken og Kurz, gør Anselm Jappe det klart, at en central forudsætning for en adækvat forståelse af kapitalismen, og dermed også for muligheden af at rette en egentlig kritik mod dette økonomiske systems herredømme i den moderne verden, må bestå i en analyse af net-

op varen, der er at betragte som "kimcellen" (Marx) til det fuldt udviklede kapitalistiske samfundslegeme: "Marx omtaler varen som det borgerlige samfunds 'kimcelle', og hele hans kritik af den politiske økonomi er ikke andet end en forklaring, en udfoldelse og en udvikling af det, der allerede er indeholdt i denne tilsyneladende ubetydelige analyse. Uden den ville Marx ikke have været i stand til at skrive en *kritik* af den politiske økonomi, men blot en anden politisk økonomisk doktrin."<sup>21</sup> Var det altså ikke for analysen af varen, der er alt andet end en simpel og trivial ting, havde kritikken af den politiske økonomi ikke været mulig som en kritik *af* økonomien. Derfor sætter Kurz og Jappe alt ind på at dechiffrere de sociale "hieroglyffer" (Marx), der danner basis for det kapitalistiske varesamfunds økonomiske metafysik. Men analysen af varen er, som Jappe også fremhæver, kun det første skridt på vejen til en forståelse af den for alle varer fælles "substans", nemlig *værdien*, der må betragtes som den fundamentale abstraktion i det borgerlige kapitalistiske samfund. "Det er alene værdien som varernes 'fælles substans', som gør, man kan udveksle dem,"<sup>22</sup> skriver Jappe, og berører her et spørgsmål, der selv for Marx rummede de største vanskeligheder, nemlig spørgsmålet; *hvad* er (samfundsmæssig) værdi overhovedet?<sup>23</sup> Dvs. hvori består den fælles substans for alle varer, der tillader, at kvalitativt højst forskellige ting lader sig bringe på fællesnævner? Marx nåede som bekendt frem til den for hans samlede analyse bestemmende indsigt, at en vares værdi er et udtryk for den mængde af (samfundsmæssigt nødvendigt) arbejde, der er nedlagt deri. Med varen er der tale om en slags "sanselig-oversanselig" (Marx) ting, der på en gang er umiddelbar brugsgenstand og samtidig et objekt der kan afhændes og erhverves mod betaling af en ækvivalent vare, dvs. mod betaling af en vare der besidder samme mængde værdi, eller anderledes sagt, samme *kvantum* arbejde. Værdien af en vare, er altså at betragte som en art "krystal"

af menneskeligt arbejde, *abstrakt* betragtet, men er samtidig hermed en reel brugsgenstand til opfyldelse af et behov. I vareformen bliver altså et konfliktfyldt modsætningsforhold manifest: "Varen indeholder i sig en modsigelse, som synliggøres i udvekslingen med en anden vare: Dens brugsværdi og dens værdi, dvs. dens eksistens som repræsentation af en kvantitet abstrakt arbejde, eksisterer ikke fredfyldt ved siden af hinanden, men er i et *konfliktuelt* forhold."<sup>24</sup> Varen betragtes netop kun *som* vare i det omfang, at denne kan udveksles på markedet og derved realisere sin værdi. Værdirealiseringsprocessen afhænger af, at en vare kan udveksles mod en anden vare. For at dette forhold skal kunne gøre sig gældende på samfundsmæssigt niveau, hvor en egentlig naturalieøkonomi ikke længere er mulig eller ønskværdig, må der altså findes en tredje vare, der kan formidle mellem sælger og køber, og som således gælder som almen ækvivalent. Denne vare, der udspringer af den simple værdiform er pengeformen. Pengeformen som den universelle afhændelsesform er altså blot den samfundsmæssige konsekvens af værdiformens udvikling, dvs. af varelogikken selv, der konstant må søge efter nye måder at realisere sig selv på.<sup>25</sup> Konflikten består i, at der i og med det vareproducerende samfund skabes en slags objektiv dynamik, der ifølge sin natur udelukkende tilgodeser de kvantitative værdi-aspekter, og som således prioriterer bytteværdien over brugsværdien, som på sin side gradvist trænges tilbage over hele linjen. Mellem kvalitativt forskellige ting kan kun eksistere *kvantitative* lighedsaspekter. Tilbage står altså kun den samfundsmæssige abstraktion fra ethvert indholdsmæssigt aspekt, den almene værdiform som sådan, der på sin side intet andet udtrykker end den samfundsmæssige abstrakte kategori for ophobet menneskeligt arbejde. Derfor fører analysen af vares værdiform nødvendigvis tilbage til en analyse og kritik af arbejdet, nærmere betragtet, af det *abstrakte* (værdiproduktive) arbejde.



## Kritik af arbejdet

Et af de helt centrale fokuspunkter for værdikritikken er et opgør med marxismens og arbejderbevægelsens arbejdsfetichisme.<sup>26</sup> Forestillingen om at det levende arbejde skal reddes ud af hænderne på kapitalen. Kurz afviser på det bestemteste denne forestilling. Tværtimod skal den kategoriale kritik af kapitalismen nødvendigvis inkludere en radikal kritik af kategorien 'arbejde'. Denne kritik kommer eksemplarisk til udtryk i *Manifest gegen die Arbeit* fra 1999, kollektivt signeret af Krisis-gruppen, der ikke blot påviser, at arbejdet er en *historisk-specifik* kategori, der væsensmæssigt hører den kapitalistiske epoke til, og som derfor besidder sin egen særegne dynamik, men som derudover retter et skånselsløst angreb på den kapitalistiske "fetich-konstitution" og på den tilgrundliggende borgerlige positivistiske ontologi. I manifestet forsøger Krisis således at bryde med den hidtidige marxismes ukritiske arbejdsbegreb, der blot fremfører en kritik af kapitalismen *fra* arbejdets standpunkt, til fordel for en egentlig kritik *af* arbejdet i kapitalismen.

I *Manifest gegen die Arbeit* forklarer Krisis, at arbejdet som sådan ikke skal forveksles med menneskelig aktivitet overhovedet, men derimod er udtryk for en kapitalistisk abstraktion, der underkaster samtlige sfærer af det sociale liv sit absurde herredømme: "Arbejde er på ingen måde identisk med, at mennesker omformer naturen og forholder sig virksomt til hinanden. Så længe der findes mennesker, vil de bygge huse, fremstille klæder og fremskaffe næringsmidler såvel som et utal af andre ting. De vil opfostre børn, skrive bøger, diskutere, anlægge haver, lave musik og meget andet. Det er banalt og selvfølgelig. Hvad der derimod ikke er selvfølgelig er, at den menneskelige virksomme drift slet og ret, den rene 'udøvelse af arbejdskraft', uden hensynstagen til dette arbejdes indhold, og helt og aldeles uafhængigt af de involveredes behov og ønsker, bliver ophævet til et abstrakt princip, som behersker de sociale relationer."<sup>27</sup> Arbejdet

som samfundsmæssig og specifik kapitalistisk kategori er, fra et sådant standpunkt, ikke nogen simpel og triviel kategori, men beror altid allerede på en samfundsmæssig abstraktion fra den menneskelige sanselige praksis overhovedet. På samme måde som værdien (og dermed også rigdommen) i det kapitalistiske samfund antager en abstrakt form, vareformen, antager også den værdiproduktive aktivitet karakter af et abstrakt foretagende. Kritikken af det abstrakte arbejde er altså fokuseret på at drage konsekvenserne af den værdi-kritiske analyse ud i dens yderste konsekvens. Kapital og arbejde er, således betragtet, to sider af samme fetich-forhold. Kritikken må nødvendigvis gå til roden af dette forhold selv, dvs. kritisere såvel arbejdet som kapitalen i deres reciproke relation. Den logiske fremgangsmåde vil således være at begynde med en kritik af arbejdet, der som eneste værdi-produktive aktivitet udgør den ultimative forudsætning for kapitalens herredømme. Men, så simpelt er det desværre ikke. Arbejdet er netop ikke noget ud over eller over for kapitalen, noget der kan 'befris' fra kapitalens herredømme, men derimod selv en integral bestanddel heraf. Arbejdet og mere specifikt det "abstrakte arbejde" samt den tidsopfattelse, som dette forudsætter, betragtes i en sådan optik som den *konstituerende* abstraktion i og for den kapitalistiske virkelighed, og som dettes resultat. Det abstrakte arbejde er altså "værdiens substans", og som sådan egentlig en mere fundamental kategori end værdien selv. Med det "abstrakte arbejde" er altså ingen bestemt fremmedgjort eller fremmedgørende *type* arbejde ment – det er hverken mere eller mindre abstrakt at feje fortov eller foretage kvantefysiske beregninger – men derimod en bestemt samfundsmæssig forestilling og produktionslogik: et bestemt "samfundsmæssigt a priori".<sup>28</sup> Det "abstrakte arbejde" er, "som værdi-abstraktionens bevægende kraft", en *totalitetsbestemmelse*, der ikke kan forstås isoleret betragtet inden for hverken produktions- eller cirkulationssfæren, men som derimod deter-

minerer den samlede kapitalistiske reproduktionsproces.<sup>29</sup> Kritikken af arbejdet er altså den logiske fortsættelse af den simple værdi-kritiske analyse, men samtidig også en radikaliserings heraf. Den i varen indeholdte konflikt svarer således til en konflikt på det samfundsmæssige plan, og varens fetich-karakter kommer således til at omfatte alle sfærer af det menneskelige liv. Derfor er også en traditionel marxistisk kritik af arbejdet, der går ud fra, at den fremmedgjorte arbejder blot kan frigøres fra den kapitalistiske usurpation af 'hans' arbejdskraft, genrebare produktionsmidlerne og redistribuere den samfundsmæssigt producerede værdi, et udtryk for en fundamental svaghed i den til grundliggende analyse af forholdet mellem arbejde og kapital.<sup>30</sup> Den radikale konklusion er således, at konflikten mellem arbejde og kapital, og dermed også klassekampen, er en konflikt inden for den kapitalistiske totalitet, inden for den såkaldte fetich-konstitution.<sup>31</sup> Som Kurz og Ernst Lohoff formulerer det i en anden programtekst, "Der Klassenkampf-Fetisch": "Marx' store værk bærer ikke titlen *Klasse*, og det begynder heller ikke med denne kategori. I stedet begynder det med vare-kategorien. [...] I Marx' teori er klasserne i sidste instans en sekundær, afledt kategori. Den traditionelle marxisme i alle dens former har teoretisk vendt dette forhold på hovedet. Der er klasse og ikke varen fejlagtigt samfundets base."<sup>32</sup> I deres egenskab af vareejere – de ejer deres arbejdskraft – er arbejderne altså en integral del af kapitalismens vareøkonomi og som sådan en del af problemet.

## Den kapitalistiske realmetafysik

I den marxistiske tradition har betydningen af Marx' fetich-teori været stærkt omdiskuteret, bl.a. fordi den kommer i modstrid med teorien om fremmedgørelsen eller alienationen. Men fetich-problematikken er, i en værdikritisk henseende, knap så tvetydig som hos Marx selv. Tværtimod er den et

konsekvent gennemført forsøg på at distancere sig fra den marxistisk-humanistiske fremmedgørelseskritik, der havde sin storhedstid i 1960'ernes og 1970'ernes marxisme. En kritik der ifølge Kurz udgik fra en humanistisk forestilling om et 'egentligt' og 'sandt' menneske, der skulle virkeliggøre sig selv hinsides den kapitalistiske markedsøkonomis usolidariserende personlighedsdeformationer.<sup>33</sup> Fremmedgørelsesproblemet således konciperet er dog fuldstændigt uforeneligt med en kategorial kritik af den kapitalistiske samfundsformation. En egentlig kritik af kapitalismen må derimod, som den radikale værdikritik plæderer for, udgå fra en analyse og kritik af de grundliggende fetich-former for den pågældende samfundsformation, snarere end fra tvivlsomme essentialistiske forestillinger om den menneskelige natur. Som ovenfor vist, er arbejdet den centrale kategori i den kapitalistiske samfund, og kritikken af kapitalismens fetich-konstitution må derfor tage udgangspunkt i en denaturalisering af denne form, dette *abstraktum*. Kritikken af det abstrakte arbejde skal altså forstås i intim sammenhæng med den kapitalistiske totalitet. Arbejdet er nemlig kun 'abstrakt' i den forstand, at det er udtryk for en løsrevet og tilsvarende abstrakt rum- og tidsopfattelse, et egentligt samfundsmæssigt a priori. Et sådant a priori determinerer på forhånd, dvs. før enhver virkelig (a posteriori) sanselig erfaring, de samfundsmæssige former for og forestillinger om arbejdet overhovedet. Dermed bliver arbejdet, det menneskelige *fysiske* forbrug af arbejdskraft, reduceret til et blot *udtryk* for en mere fundamental og abstrakt samfundsmæssig forestilling. Ligeledes med dette arbejdes produkter, varerne, der som reelle inkarnationer af denne abstrakte samfundsmæssige logik, reduceres til "krystaller" (Marx) af abstrakt menneskeligt arbejde, hvorved disse arbejdsprodukters egentlige samfundsmæssige funktion, behovsopfyldelsen, totalt må vige for den irrationelle samfundsmæssige dynamik. Derved reduceres verden til en verden af

varer og abstrakt rigdom, dvs. bliver til som udtryk for den tilgrundliggende abstrakte logik. Hermed er vi fremme ved den for den radikale værdikritik så centrale situationistisk inspirerede forestilling om den kapitalistiske virkelighed som en “real-abstraktion” eller “real-metafysik”.<sup>34</sup> Dette umiddelbart paradoksale udtryk skal forstås som resultatet af en slags løsrivelsesproces af den kapitalistiske produktionslogik og den dertilhørende ideologiske tids- og rumbestemmelse, der som sådan har materialiseret sig selv, og som i autonomiseret form – det såkaldte “automatiske subjekt” (Marx)<sup>35</sup> – behersker samtlige sfærer af den menneskelige produktion og reproduktion. Således er der tydelige ligheder med situationisten Guy Debords forestilling om skuespilsamfundet (spectacle på fransk).<sup>36</sup> Fokus er derved fundamentalt forskubbet, eftersom genstanden for kritik ikke længere, som i den traditionelle fremmedgørelseskritik, alene er ideologien eller den ‘falske bevidsthed’, men derimod snarere selve den objektive kapitalistiske virkelighed, dvs. den “reelle abstraktion”, “realmetafysikken” eller med Debords termer: “Den materialiserede ideologi.”<sup>37</sup> Verden er blevet til i ideologiens billede, og fremmedgørelsen er snarere en reciprok relation end en egentlig ‘falsk’ konception af den ‘virkelige’ verden: “I den *virkeligt omvendte* verden er sandheden et moment i forfalskningen”, som det så træffende formuleres af Debord.<sup>38</sup> En sådan ontologisk inversion gælder fuldt ud også for den radikale værdikritiks forestilling om den kapitalistiske virkelighed som en “real-metafysik”. Som sådan er den ‘objektive’ virkelighed blot det materielt oversatte *udtryk* for et tilgrundliggende selvdestruktivt tautologisk mål-i-sig-selv [Selbstzweck], nemlig den kapitalistiske værdi-skabelsesproces [Wertverwertungsprozess]. Den kapitalistiske logik, der hidrører fra værdiformens subsumption af den kvalitative levende mangfoldighed, viser sig således som en totalitær og altomfattende magt, der ikke blot behersker menneskene og deres be-

vidsthedsliv, men som derimod producerer og reproducerer menneskenes verden i dens eget billede. Der er intet uden for eller ved siden af kapitalismens hermetisk lukkede fetich-konstitution, intet hinsides den kapitalistiske real-metafysik.

## Krise og sammenbrud

Kriseteorien har, som en naturlig konsekvens af den radikale værdikritiske analyse, været af central betydning lige fra tidsskriftet *Krisis*' begyndelse, som navnet jo også indikerer, og frem til i dag, hvor kriseaspektet er blevet re-aktualiseret i lyset af finanskrisen.<sup>39</sup> Den grundlæggende antagelse i værdikritikken er, at kapitalen besidder en indre logisk skranke, der uundgåeligt vil føre til det kapitalistiske systems sammenbrud. Kapitalismens sammenbrud er, denne teori ifølge, en uundgåelig konsekvens af det kapitalistiske systems paradokse forfatning, og ikke nødvendigvis et resultat af arbejderklassens samlede bestræbelser. I den kapitalistiske epokes “realmetafysik” har kapitalen således selv indtaget pladsen som det historiske subjekt, på hvis foranledning det kapitalistiske system vil gå til grunde. Kort opridset bør kapitalismens krisedynamik – ifølge en sådan analyse – ikke anskues som en linear proces, men snarere som en akkumulativ proces, hvis kulminationspunkt betegner den objektive skranke for dette system selv. Dette systems absolutte skranke er derved den samme som betingelsen for dette systems opretholdelse, nemlig forvandlingen af menneskeligt arbejde til kapital.<sup>40</sup> Kapital er, som Marx også skriver, penge der avler penge (eller værdi der avler værdi). Kapitalismens absolutte eksistensbetingelse er netop denne konstante *akkumulation* af værdi på basis af det værdiproduktive arbejde.<sup>41</sup> Men samtidig producerer kapitalen herved, i sit bestandige forsøg på *sænke* produktionsomkostningerne (ved at hæve udbytningsraten og investere i arbejdssparende maskiner og teknologi) for derved at *øge* eller i det mindste bevare

profitmassen, en uløselig apori, der i sidste ende kommer til at betyde afskaffelsen af dens eget eksistensgrundlag.<sup>42</sup> Som Kurz, med henvisning til det berømte maskinefragment fra Marx' *Grundrids*, argumenterer, så er dette en *irreversibel* historisk proces netop fordi, kapitalen selv som følge af den øgede konkurrence fremtvinger en acceleration i udviklingen af samfundsmæssig teknologi og know-how, der ender med at overflødiggøre grundlaget for den kapitalistiske merværdiproduktion, nemlig det værdiproduktive arbejde.<sup>43</sup> Denne proces fandt ifølge Kurz allerede sted i 1970'erne med introduktionen af mikro-elektronik og digitalisering, den såkaldte tredje industrielle revolution. Siden da har kapitalen blot overlevet i forskellige surrogatformer, der alle er udtryk for, hvad Kurz med et udtryk af Marx, kalder "fiktiv kapital". Den fiktive kapital (de forskellige former for kredit og finanskapital), der blev introduceret som en del af 'løsningen' på opbremsningen af efterkrigstidens vækstøkonomi, er for størstedelen af disses vedkommende uden nogen 'substans', dvs. repræsenterer ikke nogen form for forgangent arbejde (værdi), men er derimod blotte udtryk for en kapitalisering af fremtiden ud fra en forventning om en regenerering af den kapitalistiske akkumulationsproces. Men med den tredje industrielle revolution har kapitalismen overlevet og overhalet sig selv, og er dermed nået til sin absolutte grænse. Kapitalen er derfor begyndt at *devaluere* sig selv.<sup>44</sup> Den igangværende finanskriser er således blot det globale overfladesymptom for en dybereliggende årsagssammenhæng, der viser tilbage til det kapitalistiske systems iboende skranke.

## Klassekamp eller bevidstheds- eller verdensomlægning

Kapitalismens krise er altså at forstå som en *kategorial* krise, beroende på de uforsonlige modsætningsforhold der er indeholdt i det kapitalistiske varesamfunds mest funda-

mentale kategorier. Kapitalismen styrer derved, per automatik, skriver Kurz, mod sin egen undergang. Men dette er hverken en konsekvens af arbejderklassens kampe mod 'systemet' eller en konsekvens af den revolutionære bevidstheds kommen til sig selv. Den radikale værdikritiks fokus på den esoteriske Marx' fetich-teori betyder nemlig, at klasseantagonismen – forstået som modsætningen mellem arbejde og kapital – omfortolkes til et *internt* moment i kapitalismens genese. Proletariatet – i den traditionelle marxismes forståelse det *revolutionære* subjekt – reduceres derved til en integral del af den kapitalistiske moderniseringsdynamik. En sådan opfattelse medfører tillige, at forestillingen om en emancipation fra det kapitalistiske system som en viljesakt på vegne af proletariatet, anses for en anakronisme. En egentlig emancipation fra kapitalismens "subjektløse herredømme" (Kurz) kan som sådan kun ske gennem en konsekvent afskaffelse af de tilgrundliggende fetich-former: vare, værdi, arbejde, penge og ejendom. Enhver revolution, der ikke drager konsekvensen af denne indsigt, vil således blot ende med at reproducere kapitalismen i en eller anden mere eller mindre absurd form, således som det eksempelvis skete i Sovjetunionen. Den traditionelle marxistiske forestilling om den socialistiske stat som en slags overgangsfænomen på vejen mod kommunismen er en illusion. En afskaffelse eller snarere *overvindelse* af kapitalismen sker ikke på vegne af en prædefineret social kraft eller klasse, der skal omstyrte kapitalisterne og ekspropriere deres ejendom, men kræver derimod et kategorialt baseret opgør med den borgerlige forestillingsverden, herunder især separationen mellem teori og praksis. Dét Kurz benævner som det "emancipatoriske antimoderne" er således den kritiske teoris forsøg på én gang for alle at lægge den borgerlige real-metafysik og dens ledsagende ideologiske floskler – den såkaldte "kategorisk-affirmative tænkning" – bag sig.<sup>45</sup> Teorien er nemlig, ifølge Kurz, at betragte som et uadskilleligt moment i

den emancipatoriske praksis, et vigtigt og nødvendigt skridt på vejen mod en overvindelse af kapitalismens fetich-konstitution. Hvis Nietzsche (en tænker som Kurz skylder langt mere end han vedkender sig) programsatte en destruktion af den kristne bevidsthed som forudsætningen for overgangen til en "højere" historie, så kan man måske bedst betegne Kurz' ærinde som et forsøg på en *destruktion af den borgerlige bevidsthed som revolutionær emancipatorisk praksis*. Til forskel fra en traditionel ideologikritik af marxistisk proveniens, er genstanden for kritik ikke længere en skjult bagvedliggende realitet, som den kritiske teori skal 'afdække' bag ideologiens slør, men derimod – som en konsekvens af den debordianske ontologiske inversion – én til én med den "virkelige" verden. Emancipationen må derfor søges i en praktisk og teoretisk enhed; en veritabel *bevidstheds-* og dermed også *verdensomlægning*.

## Hinsides revolution?

Forudsætningen for revolutionen er altså et opgør med den borgerlige tænkning og skabelsen af en kritisk bevidsthed. Men fra Kurz' perspektiv er der imidlertid ingen udsigt til en sådan kritisk bevidsthed nogen steder, ingen revolution i sigte. Som Kurz udtrykker det i forordet til ny-udgivelsen af, hvad der må betragtes som hans hovedværk, *Schwarzbuch Kapitalismus*: "Den Sorte bog [Das Schwarzbuch] ender af den grund en smule elegisk, fordi den ikke har nogen social kraft inden for synsvidde, som ville kunne tiltros den sociale emancipation fra disse forhold."<sup>46</sup> Forestillingen om et revolutionært subjekt, hvad enten dette identificeres med proletariatet, multituden eller prekariatet, er en rest af den borgerlige subjekt-ideologis fundering i illusionen om den 'frie vilje', og genfindes som sådan også i den traditionelle marxismes anknytning til den eksoteriske Marx. Klassestandpunktet som udgangspunkt for en forestilling om revolution og emancipation er – fra et værdis-

kritisk standpunkt betragtet – blevet historisk obsolet.

Den historiske udvikling, hvor arbejderbevægelsen kæmpede for anerkendelse af arbejderne som borgere inden for og ikke imod vareøkonomien, synes da også på mange måder at bekræfte Kurz' analyse. Men i den radikale afvisning af klassekampen lurer der en afgrund af håbløshed og politisk afmagt. Flere har da også opponeret mod netop denne storladne opgivelse af klassekampen hos den radikale værdikritik.<sup>47</sup> Spørgsmålet er, om ikke den absolutte identifikation af arbejde med kapital tenderer til at lukke enhver mulighed for, at arbejdere også kan fungere kapitalnegerende. At den etablerede arbejderbevægelse historisk har ageret inden for det kapitalistiske samfund betyder ikke, at arbejdere ikke har ageret kapital-negerende i en lang række historiske situationer fra Pariserkommunen til Barcelona 1936. Så mens arbejderbevægelsen har forsøgt at overtage kapitalismen og styre i stedet for borgerskabet, så har arbejdere ofte forsøgt at unddrage sig arbejdet og sjældent ønsket at blive involveret i styringen af produktionen. Som den franske litteraturfilosof Maurice Blanchot skriver er proletariatet en ustabil identitet, kendetegnet ved en selvkritisk, "anspændt" og nødvendigvis "utilpas" kvalitet, såvel subjekt som objekt, varer og vareejere.<sup>48</sup>

Et af de bedre bud på et korrektiv til den radikale værdikritiks ofte lidt enøjede fokus på fetich-problematikken og den deraf følgende reduktion af klasseantagonismen til et sekundært aspekt, finder man hos de franske venstrekommuniste *Temps Critique*, der plæderer for en slags "bastardløsning", der går ud på at læse og forstå Marx' værk med og ud fra sine immanente modsigelser.<sup>49</sup> Det vil sige, et weberiansk forsøg på at forene *dels* forestillingen om kapitalen som en objektiv magtfaktor, der underkaster såvel arbejdere som kapitalister sin rationelle og teknokratiske imperativer, og *dels* forestillingen om klasserne som de egentlige antagonistiske modpoler der uop-

hørligt producerer denne magt, men som i fortsat mangel på en kohærent verdensanskuelse ligger under for kapitalens regime.<sup>50</sup> Et andet interessant forsøg på at komme hinsides værdi-kritikkens reduktion af klasseantagonismen finder man hos det engelsk-amerikanske tidsskrift *Endnotes*, der forsøger at forene den værdikritiske position med det såkaldte kommuniseringsperspektiv, der er blevet teoretiseret af franske venstrekommunistiske grupper som *Théorie Communiste* og *Troploin*.<sup>51</sup> *Endnotes* argumenterer for, at der i det værdi-kritiske perspektiv findes væsentlige indsigter, der komplementerer og bidrager til dette nyere venstrekommunistiske perspektiv om *kommunisering*, blot er værdikritikken selv langt hen ad vejen fanget i en problematisk forestilling om, at revolutionen blot er et spørgsmål om at have den rette kritiske bevidsthed.<sup>52</sup> Og der er ikke tvivl, at her rammer *Endnotes* sømmet på hovedet. Den radikale værdikritiks tendens til at fægte vildt omkring sig med beskyldninger om “afmagt”, “historisk udtømmelse” og “affirmative tendenser” hos den såkaldte “traditionelle marxisme” forlener den radikale kritik med en problematisk side. Kurz og kammeraterne stiller sig i den grad an som en avantgarde og reproducerer dermed, hvad Jacques Rancière kalder, marxismens mesterdiskurs, hvor de fattige med et tautologisk greb lukkes inde i deres mangel.<sup>53</sup> Som *Endnotes* påpeger, så er der i den radikale værdikritik et anstrøg af en ikke helt overkommet avantgardisme på spil i den værdikritiske teoridannelse: “På trods af kritikken af den traditionelle marxisme bibeholdes der ironisk nok gennem den vedvarende fokus på den korrekte bevidsthed og kritik en bestemt leninistisk diskurs, hvor lærer og elev er adskilt.”<sup>54</sup> En avantgardisme kunne man tilføje, der ligesom de øvrige *borgerlige* kategorier må overkommes, hvis den radikale samfundskritik skal nå hinsides “kapitalismens sammenbrud” og tegne konturerne af ‘en anden verden’.<sup>55</sup>

## Noter

1. Karl Marx: *Kapitalen. Kritik af den politiske økonomi. 3. Bog 2* [*Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, 1867], oversat af Gelius Lund, København 1972, s. 329.
2. Sun Ra: “Strange Dreams – Strange Worlds – Black Myth / It’s After The End Of The World”, på *It’s after the end of the world – Live at the Donaueschingen and Berlin Festivals*, MPS Records 1970.
3. Alain Badiou: *Le réveil de l’histoire*, Paris 2011.
4. Oplæggene fra konferencen i London er udgivet som *The Idea of Communism*, London 2010, redigeret af Žižek og Costas Douzinas. Den franske udgave, *L’idée du communisme*, Paris 2010, som er redigeret af Badiou og Žižek, indeholder et oplæg, der ikke er inkluderet i den engelske: Wang Hui, mens Douzinas bidrag ikke er med i den franske.
5. Selvom Michael Hardt & Antonio Negri har været nødsaget til at dæmpe deres optimistiske retorik en anelse i *Declaration*, der er en analyse af protesterne i 2011, så er tonen imidlertid den samme som altid: “Oprørsbevægelser [...] giver os ikke bare midlerne til at afvise de undertrykkende regimer, [...] men forvandler også disse [lidende] subjektiviteter til figurer med skabende magt.” *Declaration*, New York 2012, s. 7. Og så kører den ellers igen, som den plejer hos Negri med multituden og dens kreative kraft...
6. Kapitallogikken var fortrinsvis et tysk og dansk fænomen (omend der om ikke andet retrospektivt er tydelige forbindelser til Althusseres strukturelle marxisme i Frankrig og den italienske arbejderisme i skikkelse af filosoffer som Mario Tronti, når det handler om at vriste Marx ud af en positivistisk ramme og insistere på det kritiske potentiale i Marx’ metode). I Tyskland var nogle af de vigtige figurer inden for kapitallogikken Adorno-eleverne Hans Jürgen Krahl (*Konstitution og klassekamp. Om den historiske dialektik mellem borgerlig emancipation og proletarisk revolution* [*Konstitution und Klassenkampf. Zur historischen Dialektik von bürgerlicher Emanzipation und proletarischer Revolution*, 1971], oversat af Jørgen Carlsen, København 1975) og Helmuth Reichelt (*Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx* [*Zur logischen Struktur des Kapitalismus bei Karl Marx*, 1970], oversat af Birger Linde, København 1974) i Danmark var det idéhistorikeren Hans Jørgen Schanz og historikeren Gustav Bunzel, der nåede længst. Schanzs *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status* var et vigtigt bidrag til en revurdering af Marx. Med bogen forsøgte Schanz dels at løsrive Marx’ økonomikritiske begreber fra den ukritiske brug, som generationer af marx-

ister havde gjort, idet de havde 'oversat' Marx' kritik af den politiske økonomis begreber og ikke blot af den politiske økonomis analyseresultater, og dels at markere gyldighedsgrænserne for Marx' begreber. Marx var kommet med en kritisk og specifik analyse af kapitalen. Alt der lå uden for kapitalens dominans, som eksempelvis ikke-kapitalistiske samfund, var ikke en del af analysen. Som Schanz formulerer det, drejede det sig om "at opgive den klassiske postmarxismes tro på den marxiske teoris universalhistoriske og encyklopædiske gyldighedsområde". Schanz: *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status* (Århus 1973), s. 11. Bunzels bidrag til *kritpoløk'*en, som kapitallogikken blev kaldt, var udviklingen af begreberne om almen subsumtion, der udvidede Marx' analyse af forløbet fra formel til reel subsumtion, og almen merværdiproduktion, der udvidede Marx' kategorier absolut og relativ merværdiproduktion. Almen subsumtion betegner ifølge Bunzel en situation, hvor ikke blot varer, arbejdsredskaber og råstoffer produceres kapitalistisk, men hvor arbejdskraften også gør det. Dermed bliver hele samfundet produktivt/reproduktivt, og staten skal sørge for, at enkeltkapitalerne ikke henfalder til en sådan grådighed, at markedet lider under det, inklusive markedet for arbejdskraft. Bunzel: "Elementer til rekonstruktionen af den kapitalistiske produktionsmådes almene udviklingslogik", *Den jyske historiker*, nr. 16, 1979, s. 79-196.

7. Begge tidsskrifter har en hjemmeside med et omfattende arkiv over artikler fra tidligere numre og tekster skrevet af gruppernes medlemmer: <http://www.krisis.org>, <http://www.exit-online.org>

8. Ifølge gruppen, der forlod *Krisis* og startede *Exit!*, havde bruddet sin årsag i teoretiske uoverensstemmelser, der angik Roswitha Scholz' såkaldte afspaltningsteorem, ifølge hvilket alle de aspekter af det menneskelige liv, der historisk betragtet ikke umiddelbart lod sig forene med den kapitalistiske værdiproduktion, blev spaltet fra og tilskrevet kvinden. Af pladshensyn undlader vi at komme ind på dette vigtige aspekt af værdikritikken.

9. I 2012 udkom der en pamfletbog med titlen *No Revolution Anywhere!* med et interview med Kurz og oversættelsen af to kortere Kurz-tekster.

10. Rasmus Fleischer har skrevet to glimrende introduktioner til Kurz på svensk: "Robert Kurz og modernitetens kollaps", i *Subaltern*, nr. 4, 2011, s. 55-59, samt "At historisera kapitalismen till dess yttersta. Läsanteckningar kring Robert Kurz' sista bok", i *Kris och kritik*, nr. 1, 2013, s. 34-59.

11. Kurz er en undtagelse til en generel tendens til, at marxistiske tænkere søger tilflugt i den akademi-

ske institution. I Perry Andersons klassiker *Betragtninger over marxismen i den vestlige verden* redegør Anderson for den tiltagende akademisering, der finder sted med marxismen efter Anden Verdenskrig. *Betragtninger over marxismen i den vestlige verden* [*Considerations on Western Marxism*, 1976], overs. Christian Koch, København 1977. For en præsentation af Andersons bog, se Mikkel Bolt: "Gensyn med Perry Andersons 'vestlig marxisme'", i *Arbejderhistorie*, nr. 1, 2012, s. 84-96.

12. Robert Kurz: *Schwarzbuch Kapitalismus. Eine Abgesang auf die Marktwirtschaft. Erweiterte Neuaufgabe*, Frankfurt 2009. Den første udgave udkom i 1999.

13. Hans Martin Lohmann: "*Schwarzbuch Kapitalismus: Robert Kurz versenkt unser Wirtschaftssystem*", online: [http://www.zeit.de/1999/51/199951.p-kurz\\_.xml](http://www.zeit.de/1999/51/199951.p-kurz_.xml) Da Kurz døde skrev *Spiegel*, at Kurz var "en af de vigtigste samtidige tyske venstreføjesteoretikere", online: <http://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/publizist-und-philosoph-robert-kurz-ist-tot-a-845455.html>

14. Michael Heinrich: *Kritik der politischen Ökonomie. Eine Einführung*, Stuttgart 2004.

15. Christopher J. Arthur: *The New Dialectic and Marx's 'Capital'*, Leiden 2002.

16. Moishe Postone: *Time, Labour and Social Domination: A Reinterpretation of Marx's Critical Theory*, Cambridge 1993.

17. I den sidste bog, Kurz selv nåede at udgive, *Geld ohne Wert* (Berlin 2012), polemiserer han løbende mod Heinrich (såvel som den mere ortodokse marxist og varesamfundsanalytiker Wolfgang Fritz Haug).

18. Robert Kurz: *Marx lesen!*, Frankfurt 2006, s. 43. "Die erste Hürde einer kategorischen Kritik des Kapitalismus besteht also darin, diese Kategorien aus dem Status stummer Selbstverständlichkeit herauszulösen, sie explizit und damit überhaupt erst kritisierbar zu machen."

19. Robert Kurz: *Marx lesen!*, s. 28. "Dabei haben wir es einmal mit einem 'exoterischen' (nach außen gewandten, gut rezipierbaren) und einmal mit einem 'esoterischen' (kategorisch denkenden, schwer zugänglichen) Marx zu tun."

Det er Stefan Breuer, der udvikler distinktionen mellem en *eksoteriske* og en *esoterisk* Marx, som Kurz benytter sig af. Breuer: *Krise der Revolutions-theorie. Negative Vergesellschaftung und Arbeitsmetaphysik bei Herbert Marcuse*, Frankfurt 1977.

20. Karl Marx: *Kapitalen*, s. 170.

21. Anselm Jappe: *Les aventures de la marchandise. Pour une nouvelle critique de la valeur*, Paris 2003, s. 28.

22. Ibid. s. 33.
23. Marx skrev som bekendt det første kapitel af *Kapitalen* om flere gange, og den endelige version således som den forefindes i anden udgave fra 1872-73 afviger på en række punkter fra førsteudgaven, der udkom i 1867. Se dertil eksempelvis Michael Heinrich: *Wie das marxsche Kapital lesen?* (Berlin 2008), der giver en grundig og akademisk funderet indføring i disse problemstillinger omkring skrivningen og receptionen af Marx' hovedværk.
24. Anselm Jappe: *Les aventures de la marchandise*, s. 40.
25. Ibid. s. 34.
26. Den danske kapitallogik nåede faktisk også til en kritik af arbejdet. Det var Gustav Bunzel og SABAE (Sammenslutningen af bevidst arbejdssky elementer), der i slutningen af 1970'erne udviklede en sådan. Jf. SABAE (red.): *Arbejdsfrihedens spøgelse*, Århus 1981. Ligesom værdikritikkerne gør det, så trak SABAE veksler på situationisternes arbejdskritik, der emblematiske kom til udtryk i Debords graffiti på en mur på Rue de Seine i 1953: "Ne travaillez jamais".
27. Gruppe Krisis: *Manifest gegen die Arbeit*, 1999, kap. 5, online: <http://www.krisis.org/1999/manifest-gegen-die-arbeit> "Arbeit ist keineswegs identisch damit, daß Menschen die Natur umformen und sich tätig aufeinander beziehen. Solange es Menschen gibt, werden sie Häuser bauen, Kleidung und Nahrung ebenso wie viele andere Dinge herstellen, sie werden Kinder aufziehen, Bücher schreiben, diskutieren, Gärten anlegen, Musik machen und dergleichen mehr. Das ist banal und selbstverständlich. Nicht selbstverständlich aber ist, daß die menschliche Tätigkeit schlechthin, die pure "Verausgabung von Arbeitskraft", ohne jede Rücksicht auf ihren Inhalt, ganz unabhängig von den Bedürfnissen und vom Willen der Beteiligten, zu einem abstrakten Prinzip erhoben wird, das die sozialen Beziehungen beherrscht."
28. Robert Kurz: "Die Substanz des Kapitals. Abstrakte Arbeit als gesellschaftliche Realmetaphysik und die absolute innere Schranke der Verwertung. Erster Teil: Die negative historisch gesellschaftliche Qualität der Abstraktion 'Arbeit'", i *Exit!*, nr. 1, 2004, s. 90.
29. Ibid. s. 99-100.
30. Arbejderen er som historisk figur blevet identificeret med manden. Arbejdet som kapitalistisk kategori er med andre ord ikke blot kønnet, men, for at bruge et udtryk af Roswitha Scholz, specifikt "mandligt, hvidt og vestligt" bestemt. Dette er en konsekvens af kapitalens historiske genese, der kan beskrives som en afspaltningssproces af de fra værdiformen abjekte momenter, der så er blevet tilskrevet negative konstrukturer som "Kvinden, den Fremmede etc.". Se dertil f. eks. Roswitha Scholz: *Das Geschlecht des Kapitalismus. Feministische Theorie und die postmoderne Metamorphose des Patriarchats*. Berlin 2000.
31. Anselm Jappe: *Les aventures de la marchandise*, s. 85.
32. Robert Kurz & Ernst Lohoff: "Der Klassenkampf-Fetisch. Thesen zur Entmythologisierung des Marxismus", i *Marxistische Kritik*, nr. 7, 1989, s. 10. "Das Marxsche Hauptwerk trägt weder den Titel 'die Klasse' noch beginnt es mit dieser Kategorie, sondern vielmehr mit derjenigen der Ware. Die Klassen sind also in der Marxschen Theorie letztlich eine sekundäre, abgeleitete Kategorie. Der traditionelle Marxismus in all seinen Variationen aber hat dieses Verhältnis in der Theorie auf den Kopf gestellt. Hier ist die Klasse der letzte Grund der Gesellschaft und nicht die Ware."
33. Robert Kurz: "Die Aufhebung der Gerechtigkeit", i *Weltkrise und Ignoranz. Kapitalismus im Niedergang*, Berlin 2013, s. 7.
34. Ibid., s. 111.
35. Marx' beskrivelse af kapitalen som "automatisk subjekt" er en forestilling som den radikale værdikritik utrætteligt gentager, og som samtlige autorer omkring *Krisis* og *Exit!* abonnerer på. I den danske oversættelse af *Kapitalen* er termen "automatisches Subjekt" fejlversat til "automatisk aktivt element". *Kapitalen. 1. Bog 1*, s. 267.
36. Guy Debord: *Skuespilsamfundet [La Société du Spectacle]*, 1967], oversat af Ole Klitgaard, København 1972.
- Der er dog også betydelige forskelle mellem den radikale værdikritik og situationisternes kritik af skuespilsamfundet, ikke mindst hvad angår forestillingerne om klassekamp og proletariatet, som vedbliver med at spille en helt central rolle i situationisternes analyse. For en præsentation af Debords og situationisternes skuespilsanalyse, se Mikkel Bolt: "Den spektakulære varuekonomin", oversat af Christian Nilsson, i *Ord & Bild*, nr. 5, 2006, s. 60-68. Blandt værdikritikkerne er det især Anselm Jappe, der har trukket på Debord og situationisternes analyse af, hvad de kaldte, den spektakulære varekapitalisme. Jappe har selv skrevet en glimrende biografi om Debord. Jappe: *Debord*, Pescara 1992.
37. Ibid., s. 147.
38. Ibid., s. 12.
39. Blandt andet har Ernst Lohoff og Norbert Trenkle fra *Krisis* skrevet bogen *Die große Entwertung* (Münster 2012) om den igangværende krise og dens årsager.



40. Robert Kurz: "Die Klimax des Kapitalismus", i *Weltkrise und Ignoranz*, s. 235.
41. *Ibid.*, s. 232.
42. Dette hænger sammen med den såkaldte lov om profitmassens tendentiøse fald, der udvikles i tredje bind af Marx' *Kapitalen*.
43. Robert Kurz: "Die Klimax des Kapitalismus", s. 232.
44. *Ibid.*, s. 232-238.
45. Robert Kurz: "Die Substanz des Kapitals", s. 11-20.
46. Robert Kurz: *Schwarzbuch Kapitalismus*, s. 27. "Das Schwarzbuch endet daher ein wenig elegisch, weil es keine soziale Kraft in Sichtweite hat, der die soziale Emanzipation von diesen Verhältnissen zugekraut werden könnte."
47. Se f. eks. Jürgen Albohn: "Theorie ohne revolutionäre Praxis ist Opium fürs Volk. Eine Kritik der Wertkritik", i *Grundrisse. Zeitschrift für linke Theorie & Debatte*, nr. 16, 2005, online: [http://www.grundrisse.net/grundrisse16/16juergen\\_albohn.htm](http://www.grundrisse.net/grundrisse16/16juergen_albohn.htm)
48. Maurice Blanchot: "Les trois paroles de Marx", i *L'Amitié*, Paris 1971, s. 117.
49. Jacques Guigou & Jacques Wajnsztein [Temps Critiques]: *L'évanescence de la valeur*, Paris 2004, s. 108.
50. *Ibid.*, s. 61.
51. Endnotes: "Communitisation and Value-form Theory", *Endnotes*, nr. 2, 2010, s. 105. Kommunisering er en teori om fraværet af overgangsfaser mellem kapitalisme og kommunisme og en betoning af revolutionen som en umiddelbar kommunisering af økonomi og samfund.
52. *Ibid.*
53. Jacques Rancière: *Le philosophe et ses pauvres*, Paris 1983.
54. Endnotes: "Communitisation and Value-form Theory", s. 98.
55. For en principiel kritik af avantgardeforestillingen, se Mikkel Bolt: *Avantgardens selvmord. 2. udgave*, Aarhus 2013.

## Abstract:

Mikkel Bolt og Dominique Routhier: Critical Theory as Radical Crisis Theory. Arbejderhistorie 2/2014, pp. 77-93.

*The article is a presentation of the contemporary German-language school of Marxian critical theory known as Wertkritik (value-*

*critique) associated with the German journals Krisis and Exit! and in particular the work of Robert Kurz. The article accounts for the particular analysis of the capitalist mode of production the value-critique school and Kurz puts forth contextualising it within the framework of Western Marxism and Critical Theory arguing that value-critique constitute a continuation of Marx's critique of political economy, Critical Theory (in particular the work of Adorno and his analysis of capitalism as a total social process) and the capital logic school of the 1970's. Value-critique focuses its analysis on what it perceives to be the fundamental categories of the capitalist mode of production, first and foremost value but also related concepts such as labour and commodity. This analysis radically shatters any idea of a possible 'better' restructuring of capitalism that would ameliorate the conditions of the working-class. According to Kurz capital is characterized by internal contradictions that will always resurface making reformist attempt useless. It is thus necessary to get rid of the idea of class struggle as this concept conceives the revolution as an internal event taking place within the capital mode of production. According to Kurz and the value-critique school the task remains to recreate a radical critique of capital and its fundamental categories in order to make possible a complete and all-inclusive Aufhebung of capitalist society including an abolition of the category of wage-labour and worker. The article ends by asking whether the value-critique school reproduces a traditional avant-gardist stance where people are stages as a docile mass unable to revolutionize their lives.*

Mikkel Bolt, ph.d., lektor i moderne kultur ved Københavns Universitet.  
mras@hum.ku.dk

Dominique Routhier, stud. mag. i filosofi, Københavns Universitet  
Xpm863@hum.ku.dk